

UPEMBELELA VHASWA VHA AFURIKA TSHIPEMBE

Tsiangane

Nga 1974, muvhuso wa tshitalula wo tshea u thoma hafhu mulayo we Dokotela Vho HF Verwoerd vha lingedza u thoma u shumisa fhedzi zwe vhutoto nga 1953 musi vho fara phothifoljo ya pfunzo. Muvhuso wa itsho tshifhinga wo do dzhenisa mulayo wa "50/50" uri Tshivhuru tshi vhe luambo lwa u gudisa, kha u funza, qivhambalo na qivhahvupo, ngeno saintsi, vhuvhagi na vhuvsila zwi tshi do funzwa nga Luisimane. U hanedza lwa u tou thoma zwo itwa nga vhagudisi na vhabebi.

Nga 1975, Khoru dza Zwikolo dza zwikolo zwa sumbe dzo laedza vhagudisi uri vha so ngo funza nga Tshivhuru, zwe zwa ita uri vhadzulatshidulo vhaqanu vha Khoru vha pandelwe nga Muhasho wa Pfunzo ya Vharema.

Nga 1976, vengo ja Muhasho wa Pfunzo ya Vharema jo vha li tshi khou aluwa. Musi hu tshi toqou swikiwa kha mvutshelano dza Fulwi 1976, vhagudi vha Soweto vho mbo di nwala muano "Dhenani uri ni Gude, Tuwani uri ni Shumele" getheni ya tshinwe tsha zwikolo zwa sekondari.

Nga nwedzi wa Thafamuhwe, Tshivhuru tsho vha tsho no tewa sa luambo lwa u gudisa kha zwinwe zwikolo u mona na Soweto, na u hanedza mulayo wa "50/50" ha thoma u nana.

Nga dzi 17 Shundunthule zwinwe zwikolo zwo dzudzanya migwalabo, zwi tshi vhila uri Tshivhuru tshi litshiwe u vha luambo lwa u gudisa.

Nga Fulwi, zwinwe zwikolo zwo hana u nwala mulingo wa qivhahvupo nga Tshivhuru nahone zwa shushedza u ita migwalabo yo tanganyaho hothe ya milingo ya Fulwi.

Nga Swondaha ya ja 13 Fulwi, ho do farwa mutangano he ha tshewa uri hu do vha na mumatsho u mona na Soweto nga dzi 16 na dzi 17 dza Fulwi, une wa do khunyeledzwa nga raji ya vhatu vhanzhi nga Lavhuqanu ja dzi 18 Fulwi. Kha mutangano wa Swondaha, komiti ine ya pfi Soweto Action Committee (SAC) yo do vhumbiwa, i na mirado mivhili mivhili i bvaho kha tshikolo tsha sekondari tshinwe na tshinwe tsha Soweto. Komiti yo tiwa u do pulana mumatsho wa mulalo wo lavhelelwaho.

SAC na vhothe vho dzhenelaho mutangano vho aniswa u do vha na tshidzombe nga dzi 13 dza Fulwi, u itela uri pulane dzi sa qivhiwe nga tsevhli. Kha maguvha mararu o tevhelaho vho do phagaladza mulaedza na u netshedza ndaela dza zwine zwa do itwa nga ilo quvha.

Nga matsheloni a Lavhuraru ja 16 Fulwi 1976, vhana vha zwikolo u mona na Soweto vho kuvhangana fhethu ha vhu kuvhangano hu fhiraho 12 vha tshi itela mumatsho. Vhaofisiri vha u laula, u sumbedza na u qisa vhudziki vho phagaladza miano yo tou nwalwaho nga zwanqa kha makhadibogisi u fana na "Fhasi nga Tshivhuru" na "Tshivhuru ndi Luambo lwa Tshitshavha".

Ndeme ya 16 Fulwi

Heji quvha li sumba tshiimo tsha ntha tsha u hanedza nga vhaswa vha Afurika Tshipembe, tshe tsha thoma murahu nahone tsha ya phanda u swika hu tshi swika dimokirasi nga 1994. Mvutshelano dza Soweto, tshivhindi tsha u hanedza ha vhaswa zwo ita uri hu vhe na

migwalabo ya shango lothe, ye ya kandedzwa nga khakhathi dza ndaulo ya tshitalula. Vhatu vhanzhi vho lovha, vha madana vha farwa nahone vhanzhi vho tutshele shango lavho u ya u vha mirado ya madzangano a mbofholowo o iledzwaho a re mashangoni a mahura. Ndeme ya 16 Fulwi i vha nga ndila ine ya sumba u dikumedzela ha vhatu, u diimisela kha mbofholowo na fulo ja vhudzulapo

Hezwi zwo livha kha mvelaphanda ya maitela a pfunzo ine ya thonifha tshirunzi tsha vhatu, phambano dza mvelele, u nanga ho vhofoholowaho na u lwisa u vbona uri hu na ndinganyiso ya vhuswikeleli.

Mishumo ya vhatu vhatuku vha zwiifhinga zwa vho 70 yo shela mulenzhe zwiifhinga kha u vhumba vhumatshelo ha shango lashu. Sa vharangaphanda vha matshelo, vho kona u talusa vhuvo havho na u khurela ndila ine vha funa u i tevhela. Nga bono, mushumo na u dikumedzela zwavho vho nanisa nndwa yo livhiswaho kha muvhuso wa u tsikeledza, zwe mafheleloni zwa qisa dimokirasi.

Vhatu vhatuku vha isa phanda na u ita mushumo muhulwane kha tshitshavha nahone muvhuso wa dimokirasi wo diimisela u bvedzisa vhaswa, vhane vha vha vharangaphanda vha matshelo na u vha vhatu vha tsireledzaho mbofholowo yashu yo waniwaho nga ndila i vhavhaho vhu kuma. Dzangalelo ja vhaswa zwa zwino li khou tsireledzwa nga Zhendedzi ja Mveledziso ya Vhaswa line ja kha di bva u vhumbiwa, je ja dzhia tshiimo tsha Khomishini ya Vhaswa ya Lushaka na Tshikwama tsha Vhaswa tsha Umsobomvu, sa tshiimiswa tsha muvhuso tsha u tandulula mafhungo a vhaswa.

Khaedu dza Vhaswa

Vhaswa vha namusi vha na khaedu nndzi dzi katelaho tshivhalo tsha ntha tsha u shaya mushumo, vushai na vhugevhenga. U shaya mushumo zwi vbonala kha zwigwada zwinzhi zwa vhaswa, u bva kha vha matiriki u ya kha vhatelwadigirii vha zwiimiswa zwa pfunzo ya ntha.

Vhaswa vha Afurika Tshipembe vha dovha hafhu vha tangana na khaedu dzi qiswaho nga malwadze a u fhirela nga vhudzekani, hu tshi katelwa na HIV/EIDZI.

Mita u unqwaho na u rangwaphanda nga vhaswa na vhana i khou gonya nga mulandu wa u lovha ha vhabebi zwi vhangwaho nga malwadze a yelanaho na HIV/EIDZI na a kavhaho musi maswole a muvhili a sa khou shuma, u fana na lufhiha.

Khaedu khulwane yo livhanaho na shango ndi ya u ita uri vhaswa vha talukanye vhu vha havho, vha vhe na nzhele ya qivhazwakale yavho na u vha tufuwedza uri vha vhe na vhu funashango. U tshi sedza dzangalelo jo sumbedzwaho nga vhatu vhatuku kha khetho dza vhuqa dza dimokirasi, hoyu ndi muombano une wa khou kundiwa.

Zwikhala zwa Vhaswa

Muvhuso wa dimokirasi wo vhea madzangano a fanaho na Zhendedzi ja Mveledziso ja Vhaswa ja Lushaka lo newaho maanda a u shuma na mafhungo othe a vhaswa, u bva kha mbekanyamaitela u ya kha mveledziso. Minisita kha Vhuphuresidennde vha na vhuqifhindleli kha Zhendedzi. Zhendedzi li ndi dzangano jo sikiwaho nga muvhuso u fhindula thwii khaedu dzine vhatu vhatuku vha tangana nadzo, nahone sa Zhendedzi li lambedzaho mvelaphanda, jo itelwa u sika luvhande lwa u sika mishumo, mveledziso ya vhu koni na u pfukiswa ha vhu koni kha vhaswa vha Afurika Tshipembe.

Ho sedzwa kha na u ombedzela kha pfunzo zwi vbonala musi Pfunzo ya Mutheo na Pfunzo ya Ntha dzi na Minisita dzo fhambanaho, u vbona uri mihasho yavho i a thogomelwa.

Mushumo wa Phalamennde kha Mveledziso ya Vhaswa

Phalamennde i na komiti dzi fanaho na Komiti ya u toḡdisisa, u vhiga na vhulavhelesi ya Vhafumakadzi, Vhaswa, Vhana na Vhathu vha re na Vhuholefali ya Buthano Ja Lushaka na Komiti ya u toḡdisisa, u vhiga na vhulavhelesi ya Vhafumakadzi, Vhana na Vhathu vha re na Vhuholefali ya Khoro ya Lushaka ya Mavunḡu, dzine dza lusa u shuma na mafhungo a vhaswa. Komiti hedzi dzi na vhuḡifhinduleli ha vhulavhelesi kha mafhungo a vhaswa na uri dzi fanela u shuma na milayo i kwamaho vhathu vhaḡuku.

Nga maanḡa oḡhe a u sika milayo, Phalamennde yo phasisa milayo i fanaho na Mulayo wa u Nwewa Maanḡa ha Vharema ha Ikonomi ho Ṱanḡavhuwaho wa 2003, Mulayo wa Mveledziso ya Vhukoni wa 1998 na Mulayo wa Ndinganyiso ya Vhashumi.

Kha mushumo wayo wa vhulavhelesi, Phalamennde i lavhelesa u thoma u shuma ha milayo yo sikwaho ine ya katela iyo yo itelwaho vhaswa vha shango.

Vhaswa vha Afurika Tshipembe vha nga dzhenela hani kha Phalamennde

U itela uri Phalamennde i swikelelee nga maanḡa, hu na mmbekanyamushumo i vhidzwaho u pfi “Vhuḡumanyi ha Muraḡo” ine khayo vhaswa vha nga ṡangana na Muraḡo wa Phalamennde muthihi nga ha mafhungo a vha kwamaho. Vha nga ita uri vha pfiwe nga u Pḡetshedza vhuḡfiwa nga u tou amba kana u riwala.

Vhaswa vha vha tshipiḡa tsha tshitshavha tshine tsha nga dzhenela Miṡangano ya Komiti hune mushumo munzhi wa Phalamennde wa itwa hone, nahone vha nga dzhenela madzulo u itela u vhona, u diḡama na u ḡimandafhadza vhone vhane.

Phalamennde i na vhurangeli ho fhambanaho ho livhiswaho kha sekhithara dzo fhambanaho, sa tsumbo, Phalamennde ya Vhaswa (ine ya vha hone nga ṡwedzi wa Vhaswa) hune mafhungo a kwamaho vhaswa a reriwa hone nahone vhathu vha shelaho mulenzhe ha vha vhaswa fhedzi, na matshimbidzele o itelwaho vhone.

Ndayotewa i kombetshedza Phalamennde u dzhenisa tshitshavha kha mishumo na maitete zwayo, ngauralo vhaswa sa tshipiḡa tsha tshitshavha vha dzulela u rambiwa u shela mulenzhe kha vhurangeli ha Phalamennde, u fana na Vhuḡfiwa nga vhathu, u Amba na Lushaka nga Muphuresidennde na dziṡwe mbekanyamushumo dza u swikela vhathu na u shela mulenzhe ha vhathu.

Bambiri ili li wanala nga nyambo dzoḡhe dza tshiofisi dza Afurika Tshipembe

UPEMBELELA VHASWA
VHA AFURIKA TSHIPEMBE

Produced by Parliamentary Communication Services
INSPIRED BY PEOPLE

www.parliament.gov.za
P.O. Box 15, Cape Town, 8000.
Telephone: (021) 403 3341
Facsimile: (021) 403 3535

Tshivenda

UPEMBELELA VHASWA
VHA AFURIKA TSHIPEMBE